

ПІДПАЛ

У приміщенні, де засідав мировий суд, пахло сиром. Хлопець, що примостився на барильці з цвяхами в кутку людної кімнати, відчував запах сиру і ще чогось; зі свого місця він бачив полички, щільно заставлені міцними присадкуватими круглими бляшанками, написи на яких нічого не говорили його розумові — етикетки ці він читав скоріше шлунком, читав завдяки намальованим там червоним чортикам та сріблястим рибкам, і все це — запах сиру, який він відчував, і герметично запаяного м'яса, який йому вгадувався,—напливало час від часу хвилями, приглушуючи в ньому інший, постійний запах чи то відчуття — трохи страху, але більше розпачу й болю, що постійно й запекло клетотів у нього в крові. Він не бачив столу, за яким сидів мировий суддя і перед яким стояли його батько і ворог його батька ("Наш ворог,— подумав хлопець у розпачі,— Наш! Мій і його! Це ж мій батько!"), йому тільки чутно було їхні голоси, тобто двох із них, бо батько не озвався ще ні словом.

— Але які ви маєте докази, містере Гарріс?

— Я ж казав вам. Його кабан заліз у мою кукурудзу. Я спіймав кабана й віддав йому. А у нього й огорожі немає. Я попередив його, перестеріг. А в другий раз я зловив кабана й загнав до себе в загороду. Коли він прийшов забирати, я дав йому дроту, щоб він і собі загороду зробив. Наступного разу я посадив кабана у свій хлів і замкнув, а сам поїхав до нього. Приїхав, аж дивлюся, мій моток дроту так і лежить у нього на подвір'ї, навіть не розмотаний. Я сказав йому, що він може забрати свого кабана, якщо заплатить мені долара за шкоду. А ввечері прийшов від нього якийсь негр, приніс долара й забрав кабана. Якийсь чужий негр. Він сказав: "Мені сказали передати, що дерево й сіно — вони добре горять". Я спитав: "Що?" А він ізнов каже: "А це мені й сказали передати: дерево й сіно — вони добре горять". І тієї ночі моя клуня згоріла. Худобу я встиг урятувати, а клуня згоріла.

— А де той негр? Ви його зловили?

— Я ж кажу вам, то був чужий негр. Не знаю, де він подівся.

— Але це ще не доказ. Хіба ви не розумієте?

— А ви запитайте хлопця. Він знає.

Спершу хлопець подумав, що йдеться про його старшого брата, але Гарріс пояснив:

— Не цього. Меншого. Хлопчиська.

І приземкуватий хлопчак,—низькорослий, як на свій вік, низькорослий і жилавий, як його батько, в полатаних і вицвілих штанах, із яких він уже виріс, з кучмою прямого незачесаного каштанового волосся, з очима сірими й дикими, мов грозові хмари,—побачив, як люди між ним і столом судді розступаються, утворюючи два ряди похмурих облич, а в дальньому кінці сидить суддя в окулярах, непоказний сивуватий чолов'яга без комірця, і цей суддя киває йому. Хлопець не відчував підлоги під босими ногами; йому здавалося, що обернені до нього "похмурі обличчя ніби придавлюють його до землі. Батько у чорному недільному сюртуку, одягненому не для суду, а в дорогу, стояв непорушно й навіть не глянув на сина. "Він хоче, щоб я збрехав,— подумав хлопець, знов проймаючись відчайдушним болем і розпачем.— І мені доведеться".

— Як тебе звуть, хлопче? — запитав суддя. Полковник Сарторіс Сноупс,— прошепотів він.

— Ого! — сказав суддя.— Говори голосніше. Значить, Полковник Сарторіс, кажеш? Ну, коли когось у нашому краю названо на честь полковника Сарторіса, то він повинен говорити лише правду, еге ж бо?

Хлопець нічого не відповів. "Це ворог! Ворог!" — промайнула у нього думка. Якусь хвилину він нічого не міг бачити, не бачив навіть того, що обличчя у судді лагідне, не помітив і того, що в голосі судді прозвучала збентеженість, коли він звернувся до чоловіка на ім'я Гарріс:

— То ви хочете, щоб я допитував цю дитину?

Але чути хлопець міг, і протягом цієї довгої хвилини, коли в заповненій людьми крамничці стояла мертва тиша, в якій чулися лише стримані й напружені віддихи, йому здавалося, наче він, розгойдавшись, завис над прірвою на довгому виноградному пагоні, наче його вихопило з часу і так він і завмер.

— Ні! — раптом вибухнув Гарріс— Хай йому стонадцять чортів! Заберіть його звідси!

Час і рухомий світ знову навалились на хлопця, знову долинули до нього голоси, перекриваючи запах сиру й консервованого м'яса, перекриваючи страх, і розпач, і той самий за давніми біль у крові.

— Справу закрито. Доказів проти вас, Сноупсе, я не маю, але можу дати вам одну пораду. Виїжджайте звідси і більше ніколи сюди не вертайтеся.

Аж тепер уперше озвався батько. Голос його звучав холодно й різко, рівно, без усякого виразу:

— А я це й хочу зробити. Я не збираюсь жити серед людей, які...— Він сказав щось brutальне й гидке, ні до кого конкретно не адресоване.

— Отож-бо,—додав суддя.—Сідайте у свій фургон і щоб до ночі вас тут не було. Суд закривається.

Батько повернувся, і хлопець рушив услід за цупким чорним сюртуком, за жилавою постаттю батька, що якимось негнучко переставляв одну ногу, поцілену в п'яту кулею конфедератського жандарма тридцять років тому, коли він утікав на вкраденому коні. І вже перед хлопцем було дві спини — звідкись із юрби вигулькнув старший брат, такий самий на зріст, як і батько, але кремезніший і з незмінною своєю порцією жувального тютюну в роті,— і так вони проходили між двома рядами чоловіків з похмурими обличчями, з крамниці вийшли на хистку веранду, ступили на перекошені сходинок і опинились поміж собак та підлітків у пухкій травневій куряві, коли це раптом хлопець почув, як хтось просичав:

— Паліяка!

І знов усе перед очима в нього скаламутніло й завирувало: в червоному тумані кругловиде обличчя, навіть повніше за місяць, хлопчисько мало не вдвічі менший, ніж він; сповитий червоним туманом, Сарті кидається на те обличчя, не відчуваючи удару, не відчуваючи, що головою гепнувся об землю, схоплюючись на ноги й знову до ворога, і знов не відчуваючи удару й смаку крові, і втретє схоплюючись на ноги, щоб побачити, як ворог утікає, а він кидається навздогін, коли враз його шарпає назад батькова рука і різкий холодний голос лунає над ним:

— Гайда у фургон!

Фургон стояв через дорогу серед кількох акацій та шовковиць. Дві дебели хлопцеві сестри в недільному вбранні, мати й тітка в перкалевих платтях та чепцях уже були у фургоні серед убогих хатніх пожитків, які лише на пам'яті Сарті кільканадцять разів перевозилися з місця на місце: погнута залізна пічка, поламані ліжка й стільці, інкрустований перламутром годинник з матиного посагу — зіпсутий годинник, що зупинився в чотирнадцять хвилин на третю якогось давно забутого дня й року... Мати плакала, та коли побачила хлопця, витерла рукавом лице й почала вилазити з фургона.

— Сідай назад! — гримнув батько.

— Але ж його побили. Я принесу води й умию йому...

— Сиди й не рипайся! — повторив батько.

Хлопець теж заліз у фургон —через задню приступку. Батько вибрався на передок, де вже сидів старший брат, і двічі шмагонув вербовою прутиною худих мулів — замашисто, але без особливого запалу. Не було в цьому і бажання завдати болю: це був такий самий рух, що пізніше стане характерним для його спадкоємців-шоферів, які перед початком їзди, ніби випробовуючи машину, дають повний газ і відразу ж різко гальмують. Фургон рушив з місця і проїхав повз крамницю й мовчазну юрбу похмурих чоловіків, що спостерігали за ними, і ось вони вже зник* ли за поворотом дороги. "Назавжди,—подумав хлопець.— Може, тепер він уже вгамується, тепер, коли..." І урвав думку, щоб не договорити її навіть перед самим собою. Материна рука доторкнулась до його плеча.

— Болить? — запитала мати.

— Ні,— відповів він.— Чого там болить. Не займай.

— Ти б витер кров, поки не засохла.

— Ввечері змию. Кажу тобі, не займай. Фургон котився далі. Хлопець не знав, куди вони

їдуть. Ніхто з них не знав і ніколи не питав, бо щоразу вони кудись приїжджали, щоразу на них чекала якась халупа за день, два чи й три дні дороги. Певно, батько вже домовився заздалегідь на якійсь фермі, перше ніж... Знову хлопець урвав сам себе. Він (батько) завжди так робив. В його вовчій непогамовності й відвазі (навіть тоді, коли йому не світила ніяка вигода) було щось таке, що вражало сторонніх, немовби ця

прихована шалена запеклість виявляла не просто його самовпевненість, а щось більше: запеклу переконаність у правильності власних вчинків, переконаність, яка може стати в пригоді всім тим, хто з ним заодно.

На ночівлю отаборились неподалік від струмка в гаю, де росли дуби й берези. Ночі стояли ще холодні, тож треба було розкласти багаття; вони виламали шмат із чиеїсь огорожі, порубали на тріски й розпалили невеличкий вогонь — убогий, ощадливо й уміло розкладений. Батько мав звичку завжди розпалювати таке невеличке вогнище, навіть у тріску-чий мороз. Якби хлопець був старший, він міг би звернути на це увагу й подумати: а чому не велике вогнище? Чому б це чоловікові, котрий не тільки бачив руйнівну силу й знегоди війни, а й у власній крові відчував невтоленну потребу бути марнотратним з усім чужим, чому б йому не палити все, що потрапить під руку? Тоді він міг би ще трохи подумати й дійти висновку, що на те були свої підстави: цей ощадливий вогонь був породжений тими чотирма роками, коли батько з кіньми (він їх називав своєю військовою здобиччю) ніч у ніч ховався по лісах від усіх, хто носив уніформу — чи то північанську, чи то й конфедератську. А якби хлопець був ще старший, він міг би вгадати й справжню причину: стихія вогню промовляла до чогось, глибинного в батьковому єстві, так як стихія сталі або пороху промовляє до натури інших людей, і в цій стихії для нього була гарантія збереження своєї окремішності, без чого й жити не варто, звідки й висновок, що до вогню слід ставитися з шанобою й послуговуватись ним економно.

Але тепер хлопець не думав цього: скільки він жив, то тільки й бачив такі ощадливі багаття. Він просто їв вечерю, сидячи біля вогню, і майже дрімав над своєю бляшаною мискою, коли батько гукнув його. І знову він ішов за цією негнучкою епиною, за цією негнучкою й безжальною ледь кульгавою ходою вгору схилом і на освітлену зорями дорогою, де на тлі зоряного неба перед ним вималювався безликий і безплотний чорний силует батька, плаский і безкровний, наче вирізаний з бляхи, в залізних складках сюртука, пошитого не на його зріст, — силует, бляшаний голос якого прозвучав гостро і глухо:

— Ти ладен був сказати їм. Ти б сказав. Хлопець не відповів. Батько ляснув його долонею

по обличчю, сильно, але без гніву, точнісінько так, як шмагонув мулів перед крамницею, як потяг би їх дрючком, щоб забити ґедзя. У голосі його все так само не чулося ні обурення, ні гніву:

— Ти скоро будеш дорослий. Тож уважай. Уважай, що треба держатися своїх родичів, бо, крім родичів, ніхто тебе не підтримає. Думаєш, хто —небу дь із них ото вранці заступився б за тебе? Ти що, не бачив, яким духом вони на мене дихали, бо я ніяк не давався їм у руки? Невже ти не розумієш?

Пізніше, через двадцять років, хлопець подумав про це: "Якби я сказав, що вони хотіли тільки правди й справедливості, батько б знову мене вдарив". Але тоді він нічого не сказав. І не заплакав. Він просто не озивався.

— То чого мовчиш? — напосідався батько.

— Я розумію,— прошепотів хлопець. Батько обернувся до нього:

— Іди спати. Завтра будемо на місці.

Наступного дня вони й справді були вже на місці. Ще завидна фургон зупинився перед нефарбованою двокімнатною хатиною, такою самісінькою, як і всі. інші, перед якими вони стільки разів зупинялися впродовж десятирічного хлопцевого життя. І знову, як і в ті рази, мати й тітка зішли з фургона й заходились вивантажувати пожитки, а обидві сестри, брат і батько сиділи собі, ані за холодну воду не беручись,

— Така халупа, що п для свиней не годиться,— сказала одна з сестер.

— Дарма, люди не свині, проживуть. Вам ще й сподобається,— відповів батько.—Злазьте-но краще та допоможіть матері!

Сестри, обидві важкі й дебели, зашелестіли дешевими стрічками, і, прихопивши зі споду фургона одна погнутого ліхтаря, а друга стару щітку, злізли на землю. Батько віддав віжки старшому синові й, не згинаючись, став злазити по колесу.

— Коли все викладуть, відведеш мулів до хліва й нагодуєш.—Потім батько додав — хлопцеві спершу здалося, що й ці слова стосуються старшого брата:— Ходи зі мною.

— Я? — спитав він.

— Еге ж, ти,— відповів батько.

— Ебнере,— озвалася мати.

Батько зупинився і глянув назад — гострим некліп-ним поглядом з-під кущистої сивини насуплених брів.

— Та треба ж мені перекинутися словом-другим з чоловіком, до якого я запрягся в ярмо на цілих вісім місяців.

Вони вдвох вийшли на дорогу. Ще тиждень тому—а точніше, то ще й учора перед вечором —він спитав би, куди вони йдуть, але тепер ні. Батько й давніше бив його, тільки тоді ніколи не пояснював чому б'є. Здавалося, наче й удар, і після нього рівний, дошкульний голос досі ще бринять у повітрі, навіть посилившись у часі, нічого, однак, не з'ясовуючи, за винятком того, який це прикрий . тягар — бути малолітнім, коли ти вже не можеш вирватись із світу, в який тебе вкинуто, і ще не маєш досить сили, щоб твердо стояти на ногах, щоб опиратись цьому світові й спробувати змінити перебіг подій.

Незабаром він побачив гайок, де росли дуби, кедрі та інші розквітлі дерева й кущі, за якими мав стояти будинок, поки що невидимий. Вони йшли вздовж огорожі, зарослої жимолостю і трояндами, до широко розчинених воріт між двома цегляними стовпами, звідки хлопець уперше побачив у глибині алеї особняк і відразу ж забув і про батька, і про свій страх та розпач, і навіть коли він пригадав, що йде з батьком (котрий ні на мить не сповільнив ходи), страх та розпач більше не повертались. Адже за всі свої кільканадцять переїздів, вони ні разу не покидали вбогих околиць, краю дрібних ферм, невеликих полів та халуп, і хлопець зроду ще не бачив такого панського будинку. "Здоровий, як палац,— умиротворено подумав хлопець, проймаючись почуттям супокою і втіхи, яких би він не зміг виповісти словами, бо був замалий для цього.— їм батько не страшний. Людям, що живуть у такому спокої й гідності, він нічого не може заподіяти, для них він мов набридлива оса: вжалить на хвилинку, та на тому й кінець. Цей спокій і гідність захистять своїми чарами й клуні, і стайні, й засіки від його ощадливого вогню..." Та враз супокій і втіха пригасли, коли він знову перевів погляд на негнучку чорну спину, на цю негнучку невблаганно кульгаву постать, яка не змізерніла на тлі такого будинку, бо вона ніколи й ніде не вирізнялася статечністю, а тепер перед незворушною колонадою на фасаді особняка більше ніж будь-коли нагадувала абияк вирізаний з бляхи еилует, такий плаский, що якби повернути його боком до сонця, то від нього й тіні б не падало. Придивляючись до цієї постаті, хлопець помітив, яка несхитно пряма хода у батька: своєю негнучкою ногою він ступив просто в чулу свіжого кінського гною на алеї, дарма що дуже легко можна було б її обминути. Але настрої хлопця пригас тільки на коротку мить, і він би й цього теж не спромігся викласти у словах, до глибини душі зачарований будинком, яким він міг захоплюватись, не відчуваючи заздрощів і жалю, вже не кажучи про чужу йому запеклу й заздрісну лютість, що розпирала людину в залізно чорному сюртуку перед ним. "А може, це й на батька так само впливає? Може, він навіть зміниться від цього, коли побачить, що тут йому нічого не вдіяти?"

Колонада лишилася позаду. Хлопець чув, як негнучка батькова нога з ритмічністю годинника ступала по дошках —звук був непропорційно

сильний як на переміщуване тіло, і навіть перед білими дверима він не став тихіший, немов його сповнювала така хижа злостивість, що вже нічим не можна було її послабити — низенький широкий чорний капелюх, статечний сюртук з чорного колись сукна, яке, витершись, набрало зеленкуватого полиску, що нагадував мух на гнойовищі, надміру широкий рукав на руці, яка викидалася вперед, мов гачкуватий пазур. Двері відчинилися так хутко, що хлопець здогадався: негр весь час стежив за ними, старий негр з підстриженим сивуватим волоссям, у полотняній куртці — він — став у дверях, загородивши прохід, і сказав:

— Витріть ноги, білий чоловіче, коли входите в дім. Майора однаково нема вдома.

— Геть з дороги, чорнопикий,— відказав батько— спокійно, без запалу,— штовхнув двері й негра і ступив через поріг, навіть не подумавши скинути капелюха.

Хлопець побачив, як після негнучкої ноги залишився брудний слід при вході і далі на ясному килимі, коли та нога розмірено, як машина, ступала крок за кроком, ніби несучи на собі (і вдавляючи в підлогу) вдвічі більшу вагу, ніж насправді. Десь позаду негр кричав: "Міс Лула! Міс Лула!", і тоді хлопець, якого немовби затопила тепла хвиля застелених килимом розкішних сходів, переливчастого сяйва канделябрів, тьмяного полиску золочених рам, почув швидку ходу і побачив її, леді — зроду йому таких не траплялося бачити — в сірій гладенькій сукні з мереживним комірцем, з фартушком, підв'язаним на попереку, з закасаними рукавами; виходячи в хол, вона витирала рушником руки, вимазані в тісті для печива, і дивилася зовсім не на хлопцевого батька, а на сліди від гною на світлому килимі, і у виразі її очей був неймовірний подив.

— Я не хотів пускати! — вигукував негр.— Я казав йому, щоб він...

— Вийдіть, будь ласка,— тремтячим голосом сказала жінка.— Майора Де Спейна немає вдома. Будь ласка, вийдіть.

Батько так і не озвався більше. Він не став говорити. А на неї навіть не глянув. Він просто зупинився посеред килима і, так і не скидаючи капелюха, хвилинку неначе зосереджено придивлявся до умеблювання будинку своїми сіриватими очима, над якими ледь посіпувались кущисті попелясті брови. Потім з тією самою зосередженістю в погляді він обернувся. Хлопець побачив, як батько, спершись на здорову ногу, другою провів дугу, лишаючи на килимі довгасту смугу гною на прощання. Батько не глянув ні на цей слід, ані взагалі на килим. Негр притримував двері. Коли двері за ними обома зачинилися, нерозбірливо істеричне зойкання жінки відразу здаленіло. На ґанку батько зупинився і ретельно витер черевик об край верхньої сходинки. Біля воріт він зупинився ще раз. Спираючись тілом на негнучку ногу, він обернувся лицем до будинку й хвилину постояв.

— Все чепурненьке й біленьке, еге? — сказав він. — Це все піт. Негритянський піт. Може, цей піт уже не досить білий для нього. Може, йому треба ще й білого поту!

Через дві години після цього хлопець саме рубав дрова за хатиною, в якій мати, тітка й обидві сестри (точніше, мати й тітка, а не сестри, він знав це: навіть на відстані у приглушених стінами млявих і лунких голосах дівчат чулася відчайдушна ледачість) поралися біля пічки, готуючи обід, коли до нього долинув кінський тупіт і він побачив вершника у полотняному костюмі на гарній гнідїй кобиліці; хто це, він зрозумів ще до того, як завважив скручений килим, що його тримав перед собою другий вершник, пару-бійко-негр, на хребті жирного упряжного коня. Побагровіле від гніву обличчя на повному галопі зникло за рогом хатини, де на продавлених стільцях сиділи батько й старший брат, і ледве встиг він покласти сокиру, як кінський тупіт почувся знову і гніда кобилиця галопом промчала назад через двір на дорогу. Потім батько став гукати одну із сестер, і та незабаром показала у кухонних дверях, ступаючи задом наперед і тягнучи по землі скручений килим, у той час як друга сестра байдуже йшла собі за нею.

— Як не хоч нести, то піди постав казан з водою,— сказала їй перша сестра.

— Гей, Сарті! — гукнула тоді друга.— Постав казан! На порозі з'явився батько, перед лицем цього

убозтва так само незворушний, як він був незворушний і перед лицем звабливої розкоші особняка, а за його плечима видніло стурбоване обличчя матері.

— Ану ворухіться,— сказав батько.— Беріть за кінці.

Обидві сестри нахилились, тілисті й сонливі, продемонструвавши при цьому, які неймовірно широченні у них плаття, оздоблені яскравими стрічками.

— Коли б мені була охота везти такий килим аж із Франції, я б не стелила його там, де кожен може по ньому човгати,— сказала перша сестра.

Вони підняли килим.

— Ббнере,— озвалася мати,— дозволь я зроблю.

— Ти йди готуй обід, а з цим я й сам упораюсь. Хлопець спостерігав їх із-за стосу дров до самого

вечора. Килим розстелили просто на землі біля казана, в якому булькотів окріп, сестри нахилилися над килимом, нездоланно сонливі й ледачі, а батько стояв над ними, невблаганний і понурий, і підганяв їх, не підвищуючи, однак, голосу. Хлопцеві чути було гострий запах саморобного лугу, яким вони виводили плями; він бачив, як раз вийшла на поріг мати й глянула на них уже не з тривогою в очах, а майже з розпукою; бачив, як обернувся батько, і знову замахав сокирою,

крайчиком ока помітивши, як батько підняв з землі уламок плескато-го камінця, уважно приглянувся до нього і вкинув у казан; цього разу мати вже не витримала й озвалася:

— Ебнере, Ебнере, я тебе прошу. Ради бога, Ебнере.

Потім хлопець скінчив свою роботу. Вже смеркло, затягли вечірню пісню дрімлюги. З дому, де скоро мали вечеряти холодними рештками обіду, запахло кавою; увійшовши в приміщення, він зрозумів, чому вони питимуть каву вдруге: певно, лише через те, що топиться в каміні, перед яким сохне килим, розстелений на спинках двох стільців. Сліди від батькових підшов зникли, але на тих місцях з'явилися довгасті сіруваті вимоїни, так наче там пройшла ліліпутська косарка.

Килим висів і тоді, коли вони їли холодну вечерю, і тоді, коли повкладалися спати хто де в обох кімнатах — мати в одному ліжку, де пізніше ляже й батько, старший брат у другому, він сам, тітка й обидві сестри на сінниках, постелених на підлозі. Батько ще не лягав. Останнє, що хлопець запам'ятав,—це був плаский гострий силует капелюха й сюртука, схилений над килимом, і йому здалося, що він не встиг і очей склепити, як уже цей силует виріс над ним,— вогонь у каміні ззаду майже погас — і негнучка батькова нога розбуркує його зі сну.

— Виводь мула,— наказав батько.

Коли хлопець привів мула, батько стояв у чорному отворі дверей, тримаючи скручений килим на плечах.

— А ти не поїдеш верхи? — спитав хлопець.

— Ні. Давай ногу.

Він сперся зігнути-м коліном на жилаву батькову руку, яка напрочуд плавно піднесла його вгору, і зразу опинився на спині у мула (колись у

них було сідло — хлопець ще пам'ятав це, хоч забув, коли саме й де), а батько з такою самою легкістю перекинув і килим мулові на загривок перед хлопцем. У світлі зірок вони пройшли тією самою курною дорогою, що й удень,— уздовж густих заростей пахучої жимолості, крізь ворота й чорний тунель алеї до неосвіт-леного особняка. Сидячи на мулі, хлопець відчув, як шорстка тканина згорнутого килима тернула його по стегну, і вже килима не стало.

— Підсобити тобі? —спитав він пошепки. Батько не відповів, і хлопець знову почув, як його

негнучка нога лунко й розмірено, мов годинник, відбиває кроки на дерев'яному помості ґанку перед будинком, ступаючи з такою затятою силою, наче на ній бозна-яка важенна ноша. Хлопець розрізнив навіть у темряві, що килим не впав додолу, а зсунувся у батька з плеча і навдивовижу лунко, майже громохко, гупнув під стіною, а потів знов почулась та сама некваплива й тверда хода. В домі зблиснуло світло, і хлопець напружено застиг на мулі, дихаючи рівно й тихо, тільки швидше, ніж звичайно, але батько анітрохи не прискорив ходи, спускаючись сходинками. Уже хлопцеві й видно його стало.

— Тепер і ти сідай,— прошепотів він.— Мул обох нас понесе.

Світло в будинку пересувалося, то примеркаючи, то яснішаючи. "Іде вже сходами",— подумав хлопець. Він підігнав мула до самого ґанку, і замить батько вже сидів позад нього; малий натягнув повіддя й ляснув мула по загривку, але не встиг мул перейти на рись, як позад хлопця простяглась жилава тонка рука й жилаві вузлуваті пальці попустили повіддя, перевівши мула на звичайну ступу.

При перших рожевих променях сонця вони вже були на ногах й запрягали мулів у плуг. Цього разу хлопець і не почув, коли гніда кобила опинилася на подвір'ї — вершник був без комірця й навіть без капелюха, його всього аж трусило, голос у нього тремтів, як у тієї жінки в особняку,

а батько тільки глянув у його бік і знову нагнувся до свого діла, прилаштовуючи хомута, отож вершникові довелося говорити до його зігнутої спини:

— Чи ти розумієш, що зіпсував килим?! Що в тебе тут, немає ні одної жінки?..— Він урвав мову, тремтячи від люті. Хлопець приглядався до нього, а старший брат, спершись на одвірок у стайні і щось жуючи, звільна мружив очі й дивився кудись у далечінь.— Він коштує сто доларів. Ти зроду й не бачив таких грошей. І довіку не побачиш. Через це я зменшу твою частку врожаю на двадцять бушелів зерна. Цей пункт я впишу в договір, а ти підпишеш, коли прийдеш до контори. Це не заспокоїть місіс Де Спейн, але, може, навчить тебе витирати ноги, коли входиш у її дім.

Потім вершник поїхав. Хлопець подивився на батька, котрий так і не озвався, і навіть не глянув удруге на вершника. Тепер батько поправляв хомут на шиї в головатого мула.

— Тату,— промовив хлопець. Батько перевів на нього погляд — непроникне обличчя, з-під кущистих брів холодно поблискують сірі очі. Раптом хлопець шарпнувся до батька, але так само раптово й зупинився. — Ти ж зробив, як міг! — вигукнув він.— Коли йому треба інакше, то чому він не лишився і не показав як? Не забере він ніяких двадцяти бушелів! Нічого він не забере! Ми зберемо весь урожай і сховаємо. Я буду стерегти!..

— Ти закріпив різак, як я тобі сказав?

— Ні, тату.

— Ну, то йди закріпи.

Це було в середу. До кінця тижня хлопець тяжко працював, виконуючи все, що було в його силі, а той понад силу, ставлячись до

роботи так ревно, що його не треба було підганяти або загадувати двічі. Ця риса передалася йому від матері, але на відміну від неї принаймні частину своїх обов'язків він виконував залюбки: йому, приміром, подобалось рубати дрова невеличкою сокирою — різдвяним подарунком матері й тітки, що якимось чином примудрилися заощадити чи то заробити на неї гроші. Вкупі з обома дорослими жінками (а раз навіть з однією сестрою) він будував загороду для поросяти й корови, яких вони одержали від землевласника згідно з умовами договору, а іншого дня, коли батько кудись поїхав на одному з мулів, він вийшов працювати на поле.

Брат вів плуга серединою поля, прокладаючи рівну борозну, а він тримав за повіддя мула, що натужувався на масному чорному ґрунті; його босі ноги відчували прохолоду й вільгість, і він думав: "Може, це вже кінець нарешті. Може, навіть ці двадцять бушелів, що їх так тяжко віддати за якийсь там килим, це зовсім і не дорого задля того, щоб батько перестав бути таким, яким завше був". Він так задумався, що забув про мула, і брат мусив прикрикнути на нього. "А може, він і не забиратиме цих двадцяти бушелів. Може, все це додасться одне до одного, зрівноважиться і зникне — і зерно, і килим, і вогоп'я, і страх, і горе, коли розриваєшся надвоє, немов тебе тягнуть у протилежні боки два запряги — все це скінчиться, навік-віків скінчиться..."

Потім настала субота. Хлопець запрягав мула і, підвівши погляд, побачив батька в чорному сюртуку й капелюсі.

— Не ця упряж,— сказав батько.— Для фургона. Години за дві, сидючи позад батька й старшого

брата, що були на передку, хлопець побачив, як фургон після останнього повороту дороги під'їхав до побитого негодами нефарбованого будиночка крамниці, обліпленого вицвілою і подертою рекламою тютюну та патентованих медикаментів. Під верандою крамниці стояло кілька закурених возів і припнутих верхових коней. Слідом за батьком і братом він піднявся хиткими сходинками, і всі втрьох вони

знову пройшли між двома рядами притихлих і зосереджених облич. За простим збитим з дощок столом сидів незнайомець в окулярах, і хлопець відразу здогадався, що це мировий суддя. Потім він кинув сповнений одвертої люті й ненависті погляд на чоловіка в комірці та краватці — досі він його лише двічі в житті бачив, і обидва рази верхи на коні; тепер на обличчі цього чоловіка був вираз не гніву, а неймовірного здивування, викликаного — чого хлопець і не міг знати — нечуваним явищем: орендар позивав свого ж таки землевласника! Хлопець не витримав, вирвався перед батьком до столу судді й закричав:

— Він не зробив цього! Він не палив!..

— Марш у фургон! — гримнув на нього батько.

— Не палив? — перепитав суддя.— То цей килим ще й спалено?

— А хто це тут заявив таке? — промовив батько і повторив хлопцеві:
— Марш у фургон!

Але він не пішов, а тільки відсторонився в куток кімнати, так само людної, як і та перша була, і не сів цим разом, а лишився стояти, затиснутий непорушною юрбою, що вслухалася в голоси біля столу.

— Отже, ви заявляєте, що двадцять бушелів зерна — це завелике відшкодування за зіпсутий килим?

— Він привіз килим і сказав, щоб я змив з нього сліди. Я змив сліди й відвіз килим назад.

— Але ви повернули килим не в такому стані, в якому він був до появи слідів.

Батько не відповів, і в приміщенні з півхвилини чути було тільки дихання людського натовпу — стриманий і глибокий віддих людей, що напружують слух.

— Ви відмовляєтесь відповідати, містере Сно-упс? — Батько й далі мовчав.— Справа обертається проти вас, містере Сноупс. Ви винні в тому, що зіпсували килим майора Де Спейна, і ви зобов'язані відшкодувати заподіяні збитки. Але я гадаю, що двадцять бушелів — це трохи забагато як на людину у вашому становищі. Майор Де Спейн оцінює килим у сто доларів. У жовтні бушель зерна коштує десь так п'ятдесят центів. Мені здається, якщо майор Де Спейн погоджується зазнати збитку в дев'яносто п'ять доларів за річ, яку він оплатив готівкою, то ви можете погодитись на збиток у п'ять доларів, яких ви ще й не заробили. Я присуджую вас до сплати відшкодування майорові Де Спейну в розмірі десяти бушелів зерна понад ту суму, яка передбачена в договорі; це відшкодування повинно бути сплачене з вашої частки врожаю. Засідання закінчено.

Все це не забрало багато часу, ранок ще тільки починався. Хлопець думав, що зараз вони повернуться додому і, мабуть, виберуться в поле, бо вони вже й так припізнилися проти інших фермерів. Але батько натомість зайшов за фургон, помахом руки покликав старшого брата і рушив з ним до кузні по той бік дороги. Хлопець кинувся за батьком — він забіг уперед і заговорив, зашепотів до шорсткого й спокійного обличчя батька під зношеним капелюхом:

— Не дамо йому й цих десяти бушелів. Нічого йому не дамо. Ми...— аж поки батько на мить затримав на ньому погляд — лице спокійнісіньке, над холодними очима нависли сиві брови, а голос звучить майже приємно, майже лагідно:

— Ти гадаєш? Що ж, почекаємо до жовтня, побачимо...

Полагодити фургон — вставити одну-дві спиці та закріпити ободи — на це теж небагато часу пішло. З ободами впоралися в той спосіб, що фургон загнали в джерельце за кузнею і залишили так на кілька хвилин; мули вряди-годи занурювали морди у воду, а хлопець сидів на передку, попустивши повіддя, і дивився на схил, на закіптюжену темінь повітки, де повільно гупав ковальський молот і де па поставленій сторчма кипарисовій колоді невимушено сидів собі батько, то сам говорячи, то слухаючи інших. Він сидів там і тоді, коли хлопець вивів фургон із джерельця і зупинив перед кузнею.

— Відведи мулів у затінок і припни,—наказав батько.

Хлопець виконав доручення й повернувся. Його батько, коваль і ще хтось третій, що сидів навпочіпки біля дверей кузні, гомоніли про врожай та про худобу. Хлопець теж присів серед просяклої амоніаком пилуги, обрізків копит та пластівців іржі і почав слухати, як батько неквапливо розповідає якусь довгу історію з тих часів, коли ще й старшого брата не було на світі, коли батько був кінським баришником. Потім батько підвівся і підійшов до нього, туди, де він став перед клаптями торішніх циркових афіш на бічній стіні кузні, мовчки втупивши зачарований погляд у ясно-червоних коней, у чудернацькі пози й розмаяні одержини й розмальовані обличчя циркачів,— підійшов і сказав:

— Пора підобідати.

Але додому вони не поїхали. Сидячи разом з братом навпочіпки під стіною, хлопець дивився, як батько вийшов з крамниці, дістав з торбинки скибку сиру, кишеньковим ножом обережно й дбайливо розрізав її на три частини, а тоді вийняв з тієї самої торбинки трохи сухого печива. Усі втрьох вони посідали на веранді й почали їсти, повільно, не озиваючись ні словом; потім у тій-таки крамниці напилися з бляшаної кварта теплуватої води, що відгонила кедровим цебром та молодим буком. Але й після цього не поїхали додому. Тепер вони подалися на кінний двір, де з загороди раз у раз виводили коней — вели їх ступою або риссю, давали пробігтися туди й назад по дорозі,— а чоловіки, що сиділи на високій

залізній огорожі з поруччям або стояли, спираючись на неї, мляво торгувалися й погоджували умови купівлі. Сонце вже почало хилитися до заходу, однак вони всі троє досі стовбичили там і прислухалися — старший брат сонно кліпав очима й жував свій незмінний тютюн, а батько час від часу кидав — ні до кого, власне, не звернені — зауваження про тих чи інших коней.

Додому вони дісталися, аж коли смеркло. Вечеряли при світлі лампи, а потім хлопець сидів на порозі й стежив, як западає чорна ніч, і слухав співи дрімлюг та кумкання жаб. Раптом він пдчув материн голос:

— Ебнере! Ні, ні! Ради бога! Ради бога, Ебнере! Хлопець скочив, обернувся і побачив, як па столі

в кімнаті блимає недогарок свічки, встромлений у шийку пляшки, а батько, все ще в капелюсі й сюртуку, заразом статечний і кумедний, наче вбравшись так на честь якогось гидкого злочинницького ритуалу, виливає гас із лампи назад у п'ятнгалоновий бідон, а мати хапає його за руку. Кінець кінцем він, узявши лампу в другу руку, відштовхнув її до стіни — не розлючено чи брутально, а просто сильним поштовхом. Схопившись за стіну руками, щоб не впасти, вона застигла з розтуленим ротом, і на обличчі у неї проступила така сама безнадійна розпука, яка тільки-но звучала в її голосі. В цю мить батько помітив хлопця в дверях.

— Сходи в комору принеси бляшанку з мастилом для воза,— наказав він.

Хлопець не ворухнувся. Навіть озватися він спромігся не зразу.

— Що?..— закричав він урешті.— Що ти збираєшся?..

— Сходи принеси мастило,— повторив батько.— Марш.

І хлопець зірвався з місця, кинувся бігти з дому до комори — далася взнаки успадкована звичка, успадкована кров, якої хлопець не мав змоги вибирати, яку йому було накинута, яка текла бозна в чиїх жилах і ввібрала в себе бозна-скільки насильства, розгнузданості й свавілля, перше ніж дісталась йому в спадок. "Я міг би й далі бігти,— подумав він. — Міг би так бігти й бігти без кінця і навіть не оглянутись, щоб більш ніколи не бачити його обличчя. Тільки я не можу. Не можу!" І вже іржава бляшанка була у нього в руці, і рідина хлюпотіла в ній, коли він біг назад до хатини і в хатину, де з другої кімнати чулися материні ридання, і ось він уже подав бляшанку батькові.

— І ти навіть негра не пошлеш?! — закричав хлопець.— Тоді ти хоч негра спершу послав!

Цього разу батько не вдарив його. Але рука досягла хлопця ще швидше, ніж тоді удар досяг: та сама рука, що мало не пестливо — так обережно — поставила бляшанку на стіл, тепер блискавично швидко, він і незчувся коли, схопила його за комір сорочки й шарпнула вгору, а над пим нахилилося лице, пройняте застиглою крижаною люттю, і холодний глухий голос промовив до старшого брата, що сперся на стіл і жував свою жуйку, по-коров'ячому чудно ворущачи щелепами:

— Перелий звідси в більшу бляшанку і йди. Я дожену.

— Треба прив'язати його до ліжка,— сказав старший брат.

— Роби, що тобі сказано.

Дужа костиста рука стисла жужмом сорочку у хлопця між лопатками й поволокла його — він майже не торкався підлоги ногами — в другу кімнату, повз сестер, що широкими сідницями вмостилися на стільцях перед погаслим каміном, і до ліжка, де сиділа мати з тіткою, яка обняла її за плечі.

— Держи його,— кинув батько. Тітка шарпнулася з місця.— Не ти,— сказав батько.— Ленні. Візьми його. Та гляди, добре держи,—Мати взяла хлопця за руку.— Не так, міцніше. Якщо він вирветься — знаєш, що зробить? Прямо до них побіжить,— Рухом голови батько показував на дорогу.— Може, мені зв'язати його?..

— Ні, я добре держатиму,—прошепотіла мати.

— Щоб не випустила.

І батько пішов — негнучка нога важко й розмірено протупала по підлозі, і врешті все стихло.

Тоді хлопець почав випрочуватись. Мати тримала його обома руками, а він шарпався й виривався. Він знав, що кінець кінцем таки вирветься, тільки ж не було коли чекати.

— Пустити! — закричав він.— Я не хочу тебе вдарити!

— Пустити його! — втрутилася тітка.— Якщо він не піде, я сама піду скажу, їй-богу!

— Та як же я можу! — схлипувала мати.— Сарті, не треба, Сарті! Поможі мені, Ліззі!

Але він уже вирвався. Тітка теж спробувала втримати його, та запізно. Він крутнувся на бігу, а мати, шарпнувшись уперед, вцала на коліна й гукнула да хлопцевої сестри, тієї, котра була ближче:

— Переймай його, Нет! Переймай!

Але й це було запізно. Нет (сестри були близнятами, і такими тілистими й дебелими, що здавалося, наче кожна з них важить не

менше, ніж двоє будь-яких інших членів родини) — Нет ще й не почала підводитися з стільця, вона лише голову встигла повернути, і перед хлопцем на мить Промайнуло дівчаче лице, на якому навіть подиву не було, а тільки дрімотна тупувата цікавість. І вже хлопця не було в кімнаті, і в домі, він гнав щодуху по м'якій куряві дороги, освітленої зорями, крізь густі пахощі жимолості, бліда стьожка під ногами розмотувалась страшенно повільно, але ось нарешті ворота, він звернув з дороги й біг далі, серце стукотіло, забивало дух, алея вела до. освітленого будинку, до освітлених дверей. Він не постукав, а прямо вдерся всередину, насилу переводячи подих, неспроможний і слова вимовити; він побачив перед собою здивоване обличчя негра у полотняній куртці, зовсім не тямлячи, звідки той узявся.

— Де Спейн! — прохрипів він захекано.— Де...— І раптом побачив і білого, що виходив з білих дверей холу,— Клуня! — закричав він.— Клуня!

— Що? — запитав білий.— Клуня?

— Так! — крикнув хлопець.— Клуня!

— Тримай його! — вигукнув білий.

Проте й цього разу було запізно. Негр схопив його за сорочку, але полотно було пране-перепране, аж зітліле, і весь рукав так і лишився у нього в руці, а хлопець вискочив за двері й знову помчав алеєю,— власне, він і на секунду не переставав бігти, навіть і тоді, коли вигукував до білого те своє попередження.

Ззаду почувся голос того самого білого: "Коня! Швидше коня!" І він подумав на мить, чи не майнути навпростець парком і через огорожу вискочити на дорогу; але ж парку він не знав і не знав, чи висока ця огорожа, заплетена диким виноградом, отож волів не ризикувати. Він біг назад алеєю, кров ударяла в голову, у грудях хрипіло, під ногами вже знов була дорога, хоч він і не помітив, як на неї вибіг. І не чув нічого —

коня він почув лише, коли той майже зрівнявся з ним, але й тоді не звернув убік, немовби ще секунда — і сама напруженість відчайдушного болю та скрути піднесли б його на крилах; тільки в останню мить стрибнув він у забур'янений придорожній рівчак — кінь галопом промчав повз нього, на хвилю поривистий силует коня вималювався на тлі зір, на тлі погідної синяви літнього нічного крайнеба, яке ще до того, як зникли обриси коня й вершника, раптом забарвилось ясним спалахом, а протягле й вихристе гуготіння, неправдоподібне й беззвучне, заступило зорі. Він знов вискочив на дорогу й побіг далі, знаючи, що вже не встигне, і все-таки біг і біг, навіть тоді, коли почув постріл, а за мить ще два; він зупинився, сам цього не тямлячи, закричав: "Тату! Тату!" і знов рвонувся бігти, так само не тямлячи, що робить, спотикаючись, збиваючи об щось ноги, схоплюючись і знову біжачи, оглядаючись через плече на заграву, біжачи серед невидимих дерев, задихаючись, схлипуючи: "Батьку! Батьку!"

Опівночі він сидів на вершині пагорба. Він не знав, що була вже північ, не знав, чи далеко забіг. Але заграви ззаду тепер не було, і він сидів спиною до того, що чотири доби було йому за домівку, лицем до темного лісу, де він знайде притулок, коли трохи збереться з духом — хлоп'я, що дрижить у нічній прохолоді й силкується зігрітись у рештках своєї тонкої перетлілої сорочки, хлоп'я, чий біль і розпач уже не мають домішки ляку чи страху, а є просто болем і розпачем. "Батьку! Батьку мій..." — думалось йому.

— Він був сміливий! — раптом вихопилось у нього, але зовсім не голосно, а майже пошепки,— Він був на війні! Воював! Служив у кавалерії полковника Сар-торіса! — Бо ж ізвідки було знати хлопцеві, що його батько пішов на війну в ролі вільного стрільця, як то колись говорилося в Європі, що він не носив там уніформи, не визнавав ніякого начальства й ніякій армії, чи прапору, чи людині не присягав на вірність, що мета його на війні була,— як і в самого Мальбру-ка,—здобич, а чи чужих, чи своїх обдирати — йому було однаковісінько.

Повільно пропливали сузір'я на небі. Настане світанок, зійде сонце, і він зголодніє. Та це буде завтра, а поки що йому тільки холодно, але, якщо він почне йти, то зразу й зігріється. Дихалось хлопцеві вже легше, і він вирішив устати й піти далі, аж раптом збагнув, що він спав, бо вже розвиднювалось і ніч майже минула. Знати це було з голосів дрімлюг, їх було повно на темних деревах навкруги, спів їхній звучав протягло, нав'язливо й невтомно, зливаючись у суцільний гомін у міру того, як наближалась пора поступитися денному птаству. Хлопець звівся на роги. Він трохи закоцюб, але, почавши йти, розходитьс'я й зігріється, а там скоро й сонце зійде. Він рушив із пагорба вниз, до темного лісу, де неугавно лунали дзвінкі пташині голоси і раз за разом невгомно бплось невгомне й співоче серце весняного передрання. Назад він не оглядався.